

TLIET ŻEBBUĠIN MIXHURA (*)

Waħda mill-egħwejjed il-qodma taż-Żebbuġin, hi dik li bil-Malti ngħidulha rgulija. Bħala mera ta' din ir-rgulija, Żebbuġija u Maltija ħin wieħed, b'dak kollu li gġib magħha: imħabba lejn id-Din u Art it-twelid; għaqal u qlubija, insemmu tliet Żebbuġin biss: Dun Mikiel Xerri, l-Isqof Caruana, u Mikiel Anton Vassalli. Mhux għax ma kienx hemm irġiel daqshom, qabilhom u wrajhom: imma nsemmu lilhom għax b'xortihom, għexu fi żmien it-taħwid, u hekk ġiethom in-newba li juru x'inhuma.

(*) Mixhura = msemmin, magħrufin.

Mikiel Ang. Xerri twieled Haż-Żebbuġ fid-29 ta' Settembru 1737, minn Bartilmew u Anni. Meta tfarfar baġtuh jitgħallem Napli, għand il-għaref Genovesi, imbagħad f'Montpellier, fi Franza. Sar qassis fis-sena 1761. Għall-ewwel kien iġhallem il-għadd u l-qjies, fis-Seminarju tal-Imdina fejn fost it-tfal, kellu lil Saver Caruana, li l-quddiem sar Isqof ta' Malta. Imbagħad laħaq rajjes ta' dak is-Seminarju. Minn hemm għadda għall-Università tal-Belt, fejn kien iġhallem il-Filosofija, u tagħlim ieħor li jmur magħha. Tul daż-żmien, il-Ħdud u l-Ghejjieda kien iġhaddihom fir-raħal maħbub tiegħu, kif ukoll ix-xhur battala tas-sajf.

Sa hawn Dun Mikiel kien sejjer ħarir, bħal kull qassis ieħor, sa ma gietu x-xoqqa f'moxtha li juri x'kien isarraf, u dan gara fi żmien il-Francizi.

Dawna daħlu f'Malta f'Mejju tas-sena 1798. Għall-ewwel Dun Mikiel ma ndaħalx magħhom, bħal ma ndaħlu ż-żewġ Żebbuġin l-oħra, Caruana u Vassalli. Kien jaf xi jroddu l-Francizi! Imma malli bdew ibagħbsu, u l-Maltin gamet għalihom, Dun Mikiel kien wiehed mir-rjus tal-fteħima li saret biex iqac-ċtuhom il-barra. Ma seħħitx il-fteħima, u l-miftieħmin inqabdu, fosthom Dun Mikiel. Il-Francizi riedu jbiggħlu; raġel bħal dak dnuh teqirdu. Imma rguliet Dun Mikiel kienet akbar milli ħasbuha huma. Rieduh jikxef lil xi ħadd minn shaħu, biex b'hekk jeħles lil n-nifsu. Itabba gieħu biex iġhix, Dun Mikiel? Mela x'inhu! Anqas b'ħolma! Urihom lil-Francizi x'taf trodd Malta, u b'inkejja fihom kellhom jaqtgħuhielu għal mewt. Sbiħ is-17 ta' Jannar 1799 Dun Mikiel ma' shaħu giè mehud mill-ħabs ta' Sant'Elmu għal Misraħ ta' quddiem il-Palazz, il-Belt, fejn kellhom jinqatlu.

Kif laqagħha l-mewt Dun Mikiel?

Bħalu jista' jkun, imma aktar ta' raġel minnu qatt ebda bniedem fid-dinja ma laqagħha! Ta' qassis li kien dar bi shaħu l-oħra qabel il-mewt. Meta mess lilu, mhux biss ma riedx iġhammdulu wiċċu, imma qiegħed l-*uccali* f'għajnejh, ħares lejn il-għassiesa li kellhom jigbdu fuqu, u b'lehen qawwi għajjat "Nar!" Stemgħet tifqigħa kbira, u Dun Mikiel waqa' warranijiet, u saqqa b'demmu l-art għažiża ta' Malta tiegħu.

* * *

Frangisk Saver Caruana twieled Haż-Żebbuġ fis-16 tax-xahar tal-Karmnu tas-sena 1759. Missieru kien jismu Ġużè, *luogotenent* tar-raħal, u ommu Gerit Bonnici. Meta kiber ftit daħal jitgħallem għal qassis, fis-Seminarju tal-Imdina; minn ċkunitu kien moħħu jilħaqlu, u dan jidher milli, kif jingħad, fehem tajjeb it-teorema ta' Pitàgora minn darba waħda biss li fissanha quddiemu Dun Mikiel Xerri, imgħallmu.

Meta ħeles it-tagħlim tas-seminarju, niżel l-Università tal-Belt, fejn għadda l-quddiem f'kull xorta ta' għilm. Sar qassis

ta' 23 sena. Meta Dun Mikiel niżel iġġallem l-Università, Dun Saver tala' s-Seminarju tal-Imdina minn bidlu. Sar kanonku fix-xahar ta' Santa Marija 1796. Sentejn wara ġew il-Franċiżi, u hawn Dun Saver bħal ma wera li jhobb l'Alla, ġietu n-newba li juri kemm kien iħobb lil Malta.

Daħal mal-Franċiżi f'dik li kienu jsemmuha l-Għaqda tad-Disgħa, bil-ħsieb, kif jidher sa minn kliemu, li jġegħelhom ibiġġlu l-Knisja, jew biex jara minn qabel ma' min kellu x'jaqsam. Huma xammewh lil Dun Saver, u aktar minn darba sab ruħu f'tiġrib il-mewt min-naħa tagħhom. Meta rà li kien il-waqt, telaqhom u sar rajjes tal-imxewxin, l-ewwel taż-Żebbuġin u s-Sigġiewin biss, u mbagħad ta' dawk ta' Malta kollha.

Il-qawwa ta' sur għall-Franċiżi, u l-ħniena ta' missier għall-Maltin li wera f'dak iż-żmien, huma hwejjeg tal-għageb. Għal lil dawk jitilqu kullimkien u jistahbew fil-Belt Valletta, u lil dawn kien jaħsbilhom, bit-tisfug tal-wieċ mal-barranin, għall-hwejjeg tal-ikel u għall-għodda tat-taqbid. Marid, sa f'qiegħ ta' sodda bid-deni fuqu, u ma jitlaqx ix-xogħol tiegħu. Ma jistrieħx sa kemm jara ż-żgħira Malta fil-ħdan qawwi tal-Ingliżi. F'hemha Dun Saver li l-iżgħar jeħtieġ il-għajnuna tal-akbar.

Wara li daħlu l-Ingliżi, Dun Saver baqa' jaħdem b'ħiltu kollha għall-gid ta' hutu l-Maltin. Sar rajjes tal-Università fejn għadda l-quddiem it-tagħlim li kien hemm, u daħħal tagħlim ġdid. Fis-sena 1813 ġiè l-mard li qered eluf ta' nies, u hawn Caruana baqa' jwettaq imġibtu ta' qassis u Malti tajjeb li kien. Ighin lil kull min jeħtieġu, bil-kliem u bil-għemil, fir-ruħ u l-ġisem. Meta ma kienux fadallu x'jati aktar lill-fotra, sa d-donna tad-deheb li kellu f'għonqu tahom, biex jixtru xi haġa biha! Sar Isqof fl-1832, b'dana kollu baqa' jagħmilha ma' kull-ħadd, fqar u għonja, bla ebda kburija. Mal-beltin jitħaddet fuq il-*Pulitka*, u mal-bdiewa fuq il-biedja. Qalbu f'idu ma' kullħadd. Miet mewta qaddisa fis-17 ta' Novembru 1847. Ġismu ndifen il-Katedral u qalbu fir-raħal maħbub tiegħu Haż-Żebbuġ (1).

* * *

Mikiel Anton Vassalli tweled Haż-Żebbuġ fil-5 ta' Marzu tas-sena 1764, minn Grabiel u Catarin Magro, nies jagħmluha tajjeb. Ta' sitt snin safa' ltim minn missieru, u ommu wara f'it reggħet iżzewġet. Jingħad li Mikiel kien għal qassis, w-aktarx tgħallem il-latin hawn Malta. Imbagħad mar Ruma fejn tgħallem fost hwejjeg oħra, il-għarbi, u ilsna oħra tal-gidd tiegħu. Meta kullu 26 sena hareġ l-ewwel ktieb tiegħu f'Ruma, "L'Alfabeto Maltese," li dam jaħdmu xi sentejn. Sena wara hareġ Grammatka Maltija, miktuba bil-latin. Targa' sentejn wara hareġ xogħol ieħor fuq xi kitba tal-oqbra bil-Għarbi li nsabet Sqallija. Fis-sena 1796 hareġ l-aqwa xogħol tiegħu, li hu Ktyb yl Klym Malti, jew *Dizjonariu* Malti latin, taljan. Ħadem f'dal-

(1) Kavalieri; *fieres* tisser *kavalier*.

Ktieb tnax-il-sena, u htiegħu jdur ir-rhula ta' Malta u Ghawdex biex jigbor xi kliem u għidut għal dan ix-xogħol tiegħu.

Htija ta' hrieb Napuljun, u l-bruda tal-Firsien (1) ta' San Ġwann, dak iż-żmien kollox kien sejjer hażin hawn Malta. Vassalli bil-ħarġa tal-aħħar ktieb tiegħu, kien issemma bħala bniedem ta' dehen kbir. Il-Maltin bdiet taħlef bih, imma nies il-ħakma għajnhom għaqrithom minnu. Fl-1797 ressaq quddiem is-sultan De Rohan kitba b'xi tnebbihiet li kellhom isiru biex il-gżira tirtafa' mill-għaks li kienet fih. Billi f'dil-kitba Vassalli talab li jingħata l-jedd lill-Maltin li jidhlu Firsien bħal ġnus oħra, u li jkollhom fejn jitgħallmu bla ħlas, u li l-omra (ligijiet) joħorġu bil-Malti, is-Sultan u ta' ma' dwaru, aktar hasbu hażin, u ma tawh ebda widen. In-nies għarfet dana, u ngibdet iżjed għalih.

Dak li ma sehħlux bis-sewwa Vassalli riedu bid-dnewwa. Għaqqad xirka ta' zghazagħ Maltin bil-fehma li jwaqqgħu s-sultan u jwaqqfu ħakma Maltija. Il-ftehma nkixfet qabel il-waqt, u l-Vassalli ħakmuh bil-ħabs għal għomru, u xeħtuh ir-Rikażli (12 ta' Jannar 1797), mnejn ħarab ftit wara ma' xini griega li ħaditu Salerno.

Raġa' ġiè Malta ma' Napuljun u sar *ajjutant* tal-Għassa Maltija. Waqt li kien magħluq il-Belt mal-Franċiżi, marad u htiegħu joħroġ mis-swar il-barra. Qabduh il-Għases ta' Dun Saver u baqa' l-ħabs sa Settembru tas-sena ta' wara, meta qatgħuhielu għan-nifi (2).

Sa Diċembru 1800 kien għadu hawn Malta, u nhar il-Milied ta' dik is-sena talab maħfra lil Sir Alexander Ball, li ma gietlux mogħtija. Siefer minn Malta fl-1801. Aktarx mar Franza, għax iżzewweġ Marsilja u kellu tlett itfal.

Raġa' għal Malta fl-1820, u biex jista' jgħix fetaħ iġħallem lit-tfal. Għamel hbieb ma' wieħed ingliż, J. Hookam Frère, li waqaf miegħu wisq, sa daħħlu jgħallem il-Malti u l-ilsna Semija l-Universitá (1825).

Sentejn wara hareġ ktieb: "Grammatica della Lingua Maltese." Għal dik il-ħabta wkoll qaleb bil-Malti l-Erba' Bxajjar ta' Sidna Ġesù Kristu, li b'xorti hażina tahom lil Ingliżi li tebgħuhom f'Londra. Fis-sena 1828 hareġ ktieb ieħor, "Proverbi, Motti ed Aforismi Maltesi," li kien l-aħħar tiegħu, għax miet fit-12 ta' Jannar 1829.

Billi kien ta' l-Bxajjar lill-Ingliżi u tebgħuhom il-Protestanti, il-qassisin ma difnuhx fil-maqbar tal-Knisja. Hekk mhux magħruf sewwa fejn hu midfun, imma aktarx difnuh l-Ingliżi fil-maqbar tagħhom tal-Imsida. Hekk intemm dal-bniedem, li ħajtu kollha għamel ġid u sfulu deni (3).

L. C.

(1) Nizzi ħajr wisq lis-sur L. Vella, mit-tagħrifiet fuq Dun Mikiel Xerri u l-Isqof Caruana li bil-qalb kollha tani.

(2) *nifi* = *turrufnament*.

(3) Dan li ktibt hawn fuq Vassalli, meħud qiesu kollu mix-xogħol li għamel s'issa is-sur Nin Cremona. Nizzi ħajr bil-qalb.